

ИЗ ЛЕКСИКЕ СТАНОВАЊА У ВАЉЕВСКОЈ ПОДГОРИНИ

Етнoлинiвисѣички оiледи

Матица српска

МАТИЦА СРПСКА
Одељење за књижевност и језик

Главни и одговорни уредник
Др Марко Недић

Рецензенти:
Проф. др Мато Пижурица
Проф. др Весна Марјановић

На корицама:
Вујиновача, Бебића Лука, 2015.

Снимак:
Драгана Радовановић

Књига је резултат рада на научном пројекту Матице српске
Речник говора Ваљевске Подгорине.

Штампање ове књиге омогућило је
Министарство културе и информисања Републике Србије.

ИЗ ЛЕКСИКЕ СТАНОВАЊА У ВАЉЕВСКОЈ ПОДГОРИНИ

Еѣнолинѣвисѣички оїлеги

Приредиле:
Драгана Радовановић
Милина Ивановић Баришић

МАТИЦА СРПСКА
2020

САДРЖАЈ

<i>Уводна реч</i>	7
Снежана Штрбац: Природне и демографске одлике Ваљевске Подгорине	11
Милина Ивановић Баришић: Култура живљења у Ваљевској Подгорини	19
Гордана Пајић: Култура становања кроз призму Етнолошког одељења Народног музеја Ваљево	45
Нина Аксић: Лексика традиционалних друштвених игара у Ваљевској Подгорини	57
Драгана Радовановић, Гордана Штрбац: Лексика окућнице у Ваљевској Подгорини	67
Ана Васиљевић: Намештај и његови делови у селу Скадру код Пецке	87
Наташа Миланов: Посуде и предмети са различитим наменама у исхрани у селу Богатићу код Ваљева	95
Маријана Ђукић: Из кулинарске лексике села Ровни у Ваљевској Подгорини	109
Ружица Мирилов: Лексика са значењем посуда за млеко и млечне производе у Ваљевској Подгорини	131
Бранкица Марковић: Посуде за алкохолна пића у Ваљевској Подгорини	141
Ана Јањушевић Оливери: Ткачка терминологија од Ваљевске Подгорине до никшићке околине	155

ЛЕКСИКА ТРАДИЦИОНАЛНИХ ДРУШТВЕНИХ ИГАРА У ВАЉЕВСКОЈ ПОДГОРИНИ**

Лексика традиционалних друштвених игара у Ваљевској Подгорини биће представљена уз описе начина играња игара које је забележио углавном аутор овог текста, а које је прикупио од информатора са поменутог подручја Србије. Ове игре биће подељене у неколико група, тј. на оне које су се изводиле на отвореном (двориште, ливада, поље, њива) и у затвореном простору (кућа, зграде где су се окупљали млади). Иако у литератури постоје бројне поделе ових игара, у овом раду оне ће бити сегментирани на чобанске игре и чобанска надметања или витешке игре (игре на отвореном), и на игре са посела и децје игре (игре у затвореном). Циљ рада је утврђивање аутохтоних игара Ваљевске Подгорине, као и оних које су донели досељеници дошавши на ову територију, и представљање богате лексике.

Кључне речи: традиционалне друштвене игре, чобанске игре, чобанска надметања, децје игре, посела, Ваљевска Подгорина.

* nina.aksic@ei.sanu.ac.rs

** Овај текст је резултат рада на пројектима: *Инијергисцијлинарно истраживање културној и језичкој наслеђа Србије и израда мултимедијалној инијернеј йоршала „Појмовник српске културе”* (47016), који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, и *Култура сџановања у Ваљевској Подгорини*, који у целости финансира Министарство културе и информисања Републике Србије.

У овом раду биће представљена лексика традиционалних друштвених игара из Ваљевске Подгорине, за коју су основни извор била усмена предања информатора прикупљена током сопствених теренских истраживања, а која ће овом приликом бити и најважнији документ помоћу кога ће се сагледати број, називи и начини играња игара у Ваљевској Подгорини. Дакле, с обзиром на то да је о традиционалним друштвеним играма у Ваљевској Подгорини веома мало писано, овом приликом биће побројане игре које се и данас играју у овоме крају, али и оне којих се његови старији становници сећају. У завршном сегменту рада биће представљен кратак компаративни преглед традиционалних игара у Србији,² а са намером да се утврди да ли постоје: 1) неке карактеристичне игре везане искључиво за Ваљевску Подгорину и 2) игре Војводине и западне Србије, које се сусрећу и/или преплићу на територији Ваљевске Подгорине, с обзиром на то да се на овом подручју „сучељавају утицаји динарске и моравске играчке зоне” (Васић 1990б: 343).

Овом приликом ће детаљније бити описане и подељене у групе игре Ваљевске Подгорине,³ које смо бележили током истраживања на терену, кроз разговор са информаторима из села Грачаница (општина Ваљево), као и консултујући рад проф. Оливере Васић – *Народне игре Ваљевске Колубаре*. Овде ће традиционалне друштвене игре бити подељене: (а) на оне које су се играле напољу, а у склопу њих су најразноврснија чобанска надметања, односно чобанске игре, као само мушке, потом мешовите игре и игре које су играла само женска деца и (б) на игре које су се играле унутра, а у оквиру њих јављају се игре са посела и деčје игре.

² Ова компарација урађена је на основу рада *Традиционалне друштвене игре у Србији*, у коме је дат детаљан преглед игара у Србији и као прилог табела која је служила за компарацију.

³ Више о играма *јрсџена у руку, слейи миш, зу, њиљака, љрсџена, крме, клиса* видети у: Васић 1990б.

Игре које су се играле на отвореном простору, напољу, махом су играли млађи мушкарци – момци и дечаки који су чували стоку, те се ове игре деле на чобанске игре и чобанска надметања. Оне су се најчешће играле на пољу, у дворишту или на њиви у пролећним и летњим данима.

1. Чобанска надметања: **Бацање камена**. – Ову игру играју момци тако што бацају камен што даље могу, а чине то преко главе, изаврље, из залета (изатрке), или из окрета. Камен се могао бацати са рамена или целим телом. Према речима информатора, ова игра се игра тако што се забележи „место са ког се баца, одабере камен који ће сви бацати, камен се баца са рамена, тј. из шаке која је постављена на рамену. Победник је ко најдаље баци камен” (неименовани информатор – даље н. и.). **Гађање мете**. – „Направи се купа од ораха и са извесне раздаљине се гађа једним орахом” (н. и.). **Дизање клијка**. – Према речима информатора: „ухвате двоје неки штап, дрвени, одупру се ногама једно од другог и надвлаче се. Ко преврне другога, он побеђује” (н. и.). **Набацивање карика на стубић**. – „Направи се стубић, од дрвета најчешће, а затим се на њега, са одређене раздаљине, набацује карика (нека метална или су правили од врбовог прућа). Ко више набаци, победник је” (н. и.). **Надвлачење конојца**. – У овој игри „поделе се у 2 екипе, једна на један, друга на други крај конопца, ко надјача, победник је” (н. и.). **Скакање угаљ**. – Скаче се из места и из залета, а победник је ко скочи најдаље. **Трула кобила**. – „Један се сагне, а други прескачу преко њега тако што се рукама одбацују од његових леђа. Треба што дуже издржати” (н. и.). **Рвање**. – Учесници се придржавају устаљених, њима познатих правила, чије поштовање могу контролисати унапред изабране судије.

2. Чобанске игре: **Клис**. – „Ископа се рупа, једно мање дрвце се стави над рупу (да једним својим делом буде над њом).

Већим штапом се удари тај мањи, који одскочи увис, а затим се чека у ваздуху и удара га. Удара се тим већим штапом и поента је погодити тај мањи штап и да он што даље одлети” (н. и.). Ова игра има своје две подврсте – *клиса* или *визира* и *визир-клиса*. За обе подврсте потребни су кочић који се пободе у земљу, и назива се *меџа* или *коба*, и мотка – *мочица*, *џалија* и *клис (визир)*. **Крме.** – Ову игру играју момци помоћу мотке, камена и дрвеног чвора, који се назива *крма*. Ископа се рупа, која се назива *казан*, и око ње још пет мањих рупа – *лончића*. „Пет играча има своје лончиће или кућице, а шести играч тера крму, крмачу у казан, а остали играчи истовремено чувају своје лончиће и не дозвољавају да вишак (шести играч) убаци крму у казан, не вадећи (осим на кратко) мотке (палије) из својих лончића, кућица” (Васић 1990б: 379). На самом крају, онај који остане без кућице преузима терање крме. **Игра ђиљака.** – „Од шаке се направи ‘капија’ (палац и кажи-прст), поред ње се стави хрпа пиљака. Један од пиљака се баца увис, за то време треба што више пиљака протурити руком кроз капију и ухватити тај пиљак који је бачен” (н. и.). У Вальевској Подгорини познате су, вероватно тек у релативно новије време, чобанске игре: *кликерање*, *џушџање змаја* (на пољу), *џерање обруча* и др.

3. Женске игре: *ласџиџи*, *џрескакање вијаче*, *џколице*. Ове игре се играју на исти начин као и у другим деловима Србије и као што се и данас играју у нашим школским и кућним (квартовским) двориштима.

Игре које су се играле у затвореном простору најчешће су се одвијале у кући или у задружној или у школској згради. Ове игре се могу поделити на оне које су се играле на поселима и на искључиво дечје игре. И једне и друге игре карактерише, бар у принципу, мешовитост полова у извођењу, за разлику од игара које су се играле напољу. У разговору са информаторима сазнаје се да су углавном девојке плеле и

везле на поселима, док су се ових игара играли већином мушкарци. На слично објашњење наилазимо и када су у питању дечје игре – девојчице и девојке су ретко учествовале у даље наведеним играма – оне су и у затвореном простору чешће играле *ласџиш*, *ћрескакање вијаче*, *школице*.

1. Игре са посела: *Зу* или *зуце*. – „Одабере се неко ко окрене леђа екипи, стави руку испод пазуха тако да му је отворена шака на леђима. Остали зује и један од њих га удара по руци. Ако погоди ко је, он га мења на том месту, ако не, понавља се све” (н. и.). *Игра ћрсџена*. – Ову игру играју две екипе, по правилима познатим и у југозападној Србији: скривањем прстена испод капа (девет или десет). *Игра ћрсџена ѿод шољу*. – У односу на претходну разликује се углавном само средство за скривање, што се види из теренског записа: „Поделе се у две екипе. Ставе, тј. преврну девет шоља, и једна екипа сакрива прстен под једном од њих. Супротна екипа има два покушаја да га пронађе. Уколико пронађе, поен је за њих и они преузимају скривање. Уколико не, поен иде супарничкој екипи” (н. и.). *Игра ћрсџена у руку*. – Игра је веома слична игри *ћрсџена* коју су изводили чобани на отвореном, с тим што нема пацки. Позната је и игра *мице* (можда новија) и др.

2. Дечје игре: *Игра ѿи.љака*. – Ова се игра може уврстити и у дечје, а не само у чобанске игре (в. горе). *Игра слејої мишца*. – Једном од играча вежу се очи, па он тако јури друге играче све док не ухвати некога. *Игра ћораве баке*. – „Изабере се једно, а неко му завеже мараму преко очију. Тај који му је ставио мараму, гура га и пева: ‘Водим баку на пазар, да је продам за динар, иди, бако, куда знаш, мени више не требаш’. Остали онда беже, а ‘бака’ их тражи и покушава да их препозна” (н. и.). У Ваљевској Подгорини су се деца играла још и *жмурке* и *шуге*.

Игре које се срећу у Ваљевској Подгорини, а које су донели становници динарских крајева, јесу „основ играчког репертоара” (Васић 1990б: 384) Ваљевске Подгорине. Игре *клис*, *крме*, *бацање камена*, *зуце*, *рвање* и *школице* срећу се како у Ваљевској Подгорини тако и у осталим деловима Србије, док се игре *јрсџена*, *џиљака* и *џрчање до договорене мејте* срећу у Ваљевској Подгорини и западној и/или југозападној Србији,⁴ а игре *џује*, *јаћање мејте*, *џерање обруча*, *кликерање* и *набацивање карика на сџуб* – у Ваљевској Подгорини и у Војводини.⁵ Игре *џрула кобила*, *јрсџена у руку*, *јаћање мејте*, *кликерање*, *ласџиџа*, *џоџезање коноџца* и *жмурке* играју се у Ваљевској Подгорини, Војводини, и западној и југозападној Србији. Занимљив може бити податак да засад није уочена ниједна игра која се напоредо среће искључиво у две области – у Ваљевској Подгорини и у јужној и југоисточној Србији. Игре аутохтоног ваљевског становништва засад нису познате, али – као што О. Васић истиче за народне игре у виду кола – могуће је да се то дешава управо „због тога што се у њој (Ваљевској Подгорини, нап. Н. А.) сучељавају две играчке зоне – динарска и моравска и што веома често провејавају утицаји из панонске области” (Васић 1990б: 385). Оливера Васић помиње две дечје игре – *слејоџ миџа* и *џиљака*, игре које се могу наћи још и код М. Ђ. Милићевића у делу *Живоџ Срба сељака* (Милићевић 1894), с тим што овај аутор није прибележио у ком их је крају записао. Ипак, игра *џиљака* се може наћи и у западној Србији, али дефинисана као игра са посела, попут њене варијанте у Ваљевској Подгорини.⁶

⁴ Више о овим играма у западној и југозападној Србији видети у: Аксић 2019; Васић 1990а; Аксић и Васић 2015. под одредницом *Прсџена* на сајту *Појмовник срџске кулџуре*.

⁵ Више о овим играма у Војводини видети у: Крел 2005; Марјановић 2002; Марјановић 2005; Jakovljević-Šević 2011.

⁶ У прилогу рада биће дата табела са играма које се срећу у Ваљевској Подгорини и онима које се могу наћи у Војводини, западној или југоза-

Важно је указати на чињеницу да није забележен нарочито велик број игара у Ваљевској Подгорини, а нарочито не оних које су се играле на поселима, док је чобанских игара и надметања на том терену било у знатно већем броју. Такође, мало је било искључиво деčјих игара, али су се деца могла укључити у понеке игре које су играли момци и девојке, а поготово у чобанска надметања или чобанске игре.

Када је реч о временском периоду у коме су се играле игре, једну временску линију чини тзв. животно време, тј. игре су се играле до тренутка удаје или женидбе, „или пак, у ређим случајевима, одласка на школовање” (н. и.). Друга временска линија везана је за годишње доба извођења игара, односно – једине игре које су се играле током читаве године биле су *џрсијена, зуце, мице и ћораве баке*.

Када је у питању територија Ваљевске Подгорине, требало би да се даљим теренским истраживањима покушају утврдити неке аутохтоне игре тог подручја, или пак да се чвршће потврде утицаји са подручја западне и југозападне Србије, као и везе на плану друштвених игара са тереном Војводине. Дакле, опсежнија теренска истраживања, са већим бројем информатора, као и обилажењем већег броја села Ваљевске Подгорине могла би донети знатно поузданије и свеобухватније резултате. Свакако, овај рад представља само полазну тачку за даља истраживања на ову тему на територији Ваљевске Подгорине, али и знак да се њоме треба бавити из више разлога. Наиме, ове игре не бисмо смели заборавити, јер су оне део традиције, али не само то, већ и део садашњости која би требало да обрати пажњу на њихов значај по развој деце и младих људи, како онај физички, тако и социјални у смислу јачања припадности колективу.

падној Србији, како би компарација могла бити прегледнија. Напомињемо да је табела делимично преузета из рада Аксић 2019.

Табеларни преглед народних игара у Србији

Игре	Југозападна Србија	Војводина	Ваљевска Подгорина	Западна Србија
клина	да и пале	пинцике или клис	клин	да, клина и пале
крмаче	да или гуце	да	крме	гуце
бацање камена	да	да	да	да, клина и пале
зуце	да	да	да или зу	да
скакање удаљ	да	да	да	да
рвање	да	да	да	да
школице	да	шанти- школе	да	да
жмурке	да	жмура	да	жмуре- -спаса
ластиша	да или ластика	да	да	да
мица	да	мице или млине	мице	мице
прстена	да		да	коња
трула кобила		да	да	да
гађање мете	да	да	да	
кликерање	да	да	да	
потезање конопца	да	да	да	
прстена у руку	да		да	
вије или шуге		да	да	
набацивање карика на стуб		да	да	
пиљака			да	да
терање обруча		да	да	
трчање до договорене мете	да		да	
прескакање вијаче			да	
прстена у шољу			да	
пуштање змаја			да	
дизање клипка			да	
слепог миша			да	

ЛИТЕРАТУРА

- Аксић 2019: Нина Аксић. Традиционалне друштвене игре у Србији. *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини*, у штампи.
- Васић 1990а: Оливера Васић. *Народне игре и забаве у титовоужичком крају*. Београд: Српска академија наука и уметности Етнографски институт.
- Васић 1990б: Оливера Васић. Народне игре Ваљевске Колубаре. У: *Исцртаживања VI Ваљевска Колубара*. Ваљево: Народни музеј Ваљево, „Милић Ракић” Ваљево, Самоуправна интересна заједница друштвених делатности Ваљево, 343–387.
- Крел 2005: Александар Крел. *Дечије игре, Традиционалне српске ђакмичарске дечије игре у Товаришеву (Бачка)*. Београд: Српски генеалогски центар.
- Марјановић 2002: Весна Марјановић. Традиционалне дечије игре у Војводини од друге половине до краја века (Међуетнички односи у традиционалним дечјим играма Војводине). У: *Кодови словенских култура 7*. Београд: CLIO, 147–170.
- Марјановић 2005: Весна Марјановић. *Традиционалне дечије игре у Војводини*. Нови Сад: Матица српска.
- Милићевић 1894: Милан Ђ. Милићевић. *Живот Срба сељака*. Српски етнографски зборник књига прва. Београд: Српска краљевска академија.
- Jakovljević-Šević 2011: Tijana Jakovljević-Šević. *Dečije igre u Novom Sadu u prvoj polovini dvadesetog veka*. Novi Sad: Muzej grada Novog Sada.

Nina Aksić

LEXIS OF TRADITIONAL SOCIAL GAMES IN VALJEVSKA PODGORINA

Summary

Lexis of traditional social games in Valjevska Podgorina will be presented with descriptions of the gaming methods recorded mainly by the author of this article, which the author collected from the informer

from the mentioned territory of Serbia. These games will be divided into several groups: those that were performed in the open space (yard, meadow, field) and indoors (houses, buildings where young people reunite). Although there are numerous divisions of these games in literature, in this work, those will be segmented on the shepherd games and the shepherd competitions or knights games (games in the open space), and in the games from “poselo” and kids games (games indoors). The aim of this article is to determine the autohtone games of the Valjevska Podgorina and those passed by the newcomers to this territory, and also presenting a rich lexis.

Key words: traditional social games, shepherd games, shepherd competitions, kids games, “posela”, Valjevska Podgorina.

ИЗ ЛЕКСИКЕ СТАНОВАЊА У
ВАЉЕВСКОЈ ПОДГОРИНИ
Етнолингвистички огледи

Приредиле
Драгана Радовановић
Милина Ивановић Баришић

Издавачи
МАТИЦА СРПСКА
Матице српске 1
Нови Сад

За издавача
Проф. др Драган Станић,
председник Матице српске

Службени сарадник Одељења
Јулка Ђукић

Лектор и коректор
Татјана Пивнички Дринић

Превод резимеа
Аутори

Технички уредник
Вукица Туцаков

Прелом
Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа
САЈНОС, Нови Сад

ISBN 978-86-7946-336-4

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

811.163.41'373(497.11)(082)
81:39(082)

ИЗ лексике становања у Ваљевској Подгорини : етнолингвистички огледи / приредиле Драгана Радовановић, Милина Ивановић Баришић. – Нови Сад : Матица српска, 2020 (Нови Сад : Сајнос). – 175 стр. : илустр. ; 20 cm

Тираж 300. – Стр. 7-10: Уводна реч / Приређивачи. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија. – Резиме на рус. или енгл. језику уз сваки рад.

ISBN 978-86-7946-336-4

а) Српски језик – Лексика – Ваљевска Подгорина – Зборници б) Етнолингвистика – Зборници

COBISS.SR-ID 30629385